

Bij Klimmender Zonne 2.0

Rolde herbeleeft een openluchtspel uit 1895

Henk Nijkeuter

Het Rolder Historisch Gezelschap staat aan de vooravond van een bijzonder cultureel en erfgoedproject: het opnieuw opvoeren van een openluchtspel dat zijn oorsprong vindt in 1895. Met dit initiatief wordt een vrijwel vergeten stuk lokaal erfgoed nieuw leven ingeblazen. Het spel, getiteld *Bij Klimmender Zonne*, was aan het eind van de 19e eeuw een groots opgezet historisch openluchtspel dat diepe indruk maakte op publiek en deelnemers.

Openluchtspelen waren rond 1895 een populair middel om geschiedenis, volksverhalen en morele thema's tot leven te brengen. Ze werden gespeeld in de vrije natuur, vaak met veel deelnemers uit het dorp zelf, en vormden een unieke combinatie van toneel, gemeenschap en landschap. *Bij Klimmender Zonne* paste perfect in die traditie en was destijds een bijzonder evenement voor Rolde en omgeving. Het Rolder Historisch Gezelschap heeft zich de afgelopen tijd verdiept in archiefmateriaal, oude teksten en beschrijvingen van het oorspronkelijke spel. Schrijver Anne Doornbos schreef in samenwerking met Henk Nijkeuter een nieuw modern stuk, gebaseerd op het spel uit 1895. De muzikale gedeelten van het stuk zijn door Martijje Lubbers voorzien van een nieuw arrangement.

De hernieuwde opvoering is geen letterlijke reconstructie, maar een eigentijdse interpretatie met respect voor het historische karakter. Het oorspronkelijke verhaal en de thematiek blijven behouden, terwijl vormgeving, spel en regie worden aangepast aan deze tijd. Zo ontstaat een brug tussen verleden en heden, waarbij het publiek wordt meegenomen in de wereld van Drenthe van ruim een eeuw geleden.

Bijzonder is dat het spel opnieuw in de openlucht zal worden opgevoerd, waardoor het landschap een actieve rol speelt in de voorstelling. Net als in 1895 vormt de omgeving geen decor, maar een wezenlijk onderdeel van het verhaal. De titel *Bij Klimmender Zonne* krijgt daarmee opnieuw betekenis: het spel ontvouwt zich letterlijk onder de open hemel, met het verloop van de dag en het licht als stille medespelers. Met dit project wil het Rolder Historisch Gezelschap niet alleen een historisch toneelstuk terugbrengen, maar ook aandacht vragen voor het rijke culturele verleden van het dorp. Het openluchtspel laat zien hoe sterk geschiedenis, kunst en gemeenschapsleven met elkaar verweven zijn. Tegelijk biedt het een unieke kans voor inwoners en bezoekers om geschiedenis niet alleen te lezen, maar te beleven. De voorbereidingen zijn in volle gang en de vereniging hoopt met dit initiatief een breed publiek te bereiken. *Bij Klimmender Zonne* belooft een bijzondere ervaring te worden: een eerbetoon aan het verleden, gedragen door het enthousiasme van het heden, en gespeeld op de plek waar geschiedenis en verbeelding samenkomen.

Bij Klimmender Zonne¹

In 1895 werd in de Balloërkuil een historisch openluchtspel uitgevoerd ter gelegenheid van een bezoek van koningin-regentes Emma en de toen vijftienjarige prinses Wilhelmina, de latere koningin der Nederlanden. Het toneelstuk reconstrueerde een rechtszitting uit de vroege middeleeuwen en behandelde het vermeende verraad van een Drentse krijger van Saksisch-Germaanse afkomst. Volgens de overlevering zou deze krijger tijdens de slag bij Jirnsum in 734, waarin Friese en Drentse troepen tegenover de Franken onder leiding van Karel Martel stonden, de zijde van zijn volk hebben verlaten en zich bij de vijand hebben aangesloten. Tegen hem werd bij verstek een volksgericht ingesteld, hetgeen resulteerde in een veroordeling tot de doodstraf en verbanning. Het openluchtspel kan worden gezien als een culturele reconstructie van middeleeuwse rechtspraak en vormt een illustratief voorbeeld van de negentiende-eeuwse belangstelling voor regionale geschiedenis en historische verbeelding.

De aanleiding voor deze voorstelling was dat in 1895 bekendgemaakt werd dat koningin-regentes Emma en prinses Wilhelmina een driedaags bezoek aan Drenthe zouden brengen. Het programma omvatte bezoeken aan de steden Meppel, Hoogeveen en Assen, aangevuld met excursies naar diverse dorpen in Zuidwest- en Noord-Drenthe. Op de laatste dag, zaterdag 7 september, stond een rijtoer van Assen naar Rolde gepland, waarbij onder meer een bezoek aan de huubedden bij Rolde op het programma stond.

Naar aanleiding van het geplande koninklijk bezoek ontwikkelde de Drentse rijksarchivaris mr. Seerp Gratama (1858–1923) het initiatief om de vorstelijke gasten een voorstelling te bieden van een Oud-Germaanse rechtspleging in de Balloër- of Ballerkuil.

Voor de uitvoering van dit plan betrok hij twee plaatsgenoten: de predikant dr. L. Knappert en A.W. Bos, eerste luitenant der genie. In het door Knappert opgestelde levensbericht van Gratama wordt het initiatief beschreven als een

spontaan opkomende voorstelling van het oude Thing: „Het plan is van Gratama, die er mij over sprak, en aanstonds rees voor onze verbeelding het oude Thing omhoog.” Later voegde ook mr. L. Offerhaus, commies bij de provinciale griffie, zich bij het gezelschap.

Het initiatief van Gratama kan worden gezien als een illustratie van de negentiende-eeuwse belangstelling voor historische reconstructies en regionale identiteit. Door een Oud-Germaanse rechtspleging te verbeelden, werd niet alleen een lokale historische traditie tot leven gebracht,

¹ Gebaseerd op H. Nijkeuter, *Geschiedenis van de Drentse literatuur 1816-1956*. Assen 2003, 231-234.

maar werd ook een symbolische verbinding gelegd tussen het moderne koninklijk bezoek en de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van Drenthe. Het openluchtspel functioneerde aldus als een cultureel instrument waarmee historische kennis, regionale trots en ceremoniële representatie samenkwamen.

Laurentius Knappert (1863–1943) was van 1893 tot 1902 hervormd predikant te Assen en bekleedde later een hoogleraarschap aan de Universiteit van Leiden. Op 21 mei werd het plan voor de opvoering besproken met de Commissaris der Koningin (CdK), jkhr. P.J. van Swinderen, die zijn goedkeuring verleende. Vervolgens werd besloten een voorbereidingscommissie in te stellen, die fungeerde als subcommissie van de algemene feestcommissie. Deze voorbereidingscommissie, bestaande uit zestien personen, benoemde M.A. Jolles, burgemeester van Assen, tot erevoorzitter; als eerste en tweede secretaris traden respectievelijk L. Knappert en A.W. Bos op; en als penningmeester werd L. Offerhaus aangesteld.

Tijdens een openbare vergadering op 14 juni in café Drenthina te Assen presenteerde de voorbereidingscommissie haar plannen aan het publiek. L. Knappert las die avond de speltekst voor, die hij had opgesteld met adviserende inbreng van Gratama. Bij de totstandkoming van de tekst liet hij zich daarnaast inspireren door het werk van de negentiende-eeuwse Duitse rechtsgeleerde, historicus en romancier Felix Dahn, auteur van onder andere *Ein Kampf um Rom*. Deze keuze weerspiegelt de negentiende-eeuwse belangstelling voor een historisch verantwoorde, literair onderbouwde reconstructie van vroegmiddeleeuwse gebruiken en rechtspraktijken.

Tijdens de tweede commissievergadering op 5 juli werden de financiële kaders vastgesteld en de rolverdeling definitief geregeld. Voor de muzikale begeleiding van de beide deelnemende koren werd de bekende dirigent Richard Hol benaderd, terwijl de Amsterdamse kostuumtekenaar A. Reijding werd ingeschakeld om ontwerpvoorstellen voor de kostuums te vervaardigen. Deze muzikale en visuele elementen droegen wezenlijk bij aan de authenticiteit en theatrale overtuigingskracht van het openluchtspel, waardoor historische representatie en esthetische beleving effectief samenkwamen.

Op maandag 5 augustus vond de eerste repetitie van het openluchtspel in de Ballerkuil plaats. Vanwege de afstand tussen Assen en de Ballerkuil, die men per rijtuig aflegde, zouden de repetities echter beperkt blijven; A.G. Cool vermeldt in een artikel dat er slechts vijf repetities plaatsvonden. Tijdens een commissievergadering op de daaropvolgende dag werd besloten dat het stuk driemaal zou worden opgevoerd: één keer op zaterdag voor de koninklijke gasten, en twee keer op zondag voor respectievelijk intekenaren en het algemene publiek, waarvoor een toegangsprijs van f 1,- werd vastgesteld.

De repetities vorderden gestaag, en op 17 augustus kwam dirigent Richard Hol uit Utrecht over om de koren in te studeren. De generale repetitie vond plaats op 4 september en werd bijgewoond door de Commissaris der Koningin en de Groninger hoogleraar Romaanse filologie A.G. van Hamel. De volgende dag, donderdag 5 september, arriveerde de koninklijke stoet per trein in Assen, waarmee de aanloop naar de opvoering werd voltooid.

Het toneelstuk is gesitueerd in het jaar 734 na Christus, kort na de slag aan de rivier de Bordene (de Boorne in Friesland), waarin Karel Martel de Friezen, bijgestaan door Drentse hulptroepen, had verslagen. Centraal staat Theodgrim, zoon van Aldgrim, die wordt beschuldigd van verraad aan zijn eigen volk omdat hij zich aan de zijde van de vijand had geschaard. De rechter verklaart hem schuldig en vogelvrij, waarmee hij buiten de bescherming van de wet wordt geplaatst.

Het drama kent vervolgens een onverwachte wending wanneer Irmingarde, een zieneres, als een *deus ex machina* de gerechtsplaats betreedt. Zij rapporteert een visioen waarin de Nederlanden als één onverdeeld geheel verschijnen, bestuurd door de zachte hand van een vrouw. Het visioen wekt een gevoel van hoop en geestdrift op, dat culmineert in een jubelend slotkoor. Deze combinatie van historische reconstructie en symbolische vooruitblik illustreert zowel de dramatische conventies van het openluchtspel als de negentiende-eeuwse belangstelling voor nationale eenheid en vrouwelijke vorstelijke gezag.

Uiteraard stond de voorstelling van zaterdag 7 september centraal: het geplande koninklijke bezoek aan de hunebedden van Rolde op die dag had de volledige organisatorische machine—vergaderingen, teksten schrijven, muziek componeren, kostuums vervaardigen en repetities—op

gang gebracht. Het naspelen van een Germaans rechtsgeding in deze context was thematisch voor de hand liggend. De titel *Bij Klimmender Zonne* verwijst naar de gewoonte dergelijke rechtszittingen in de vroege ochtend te houden, wat de historische authenticiteit van het stuk benadrukte.

De weergoden lieten spelers en toeschouwers die zaterdag echter in de steek: al tegen half acht in de ochtend trok bewolking op en barstte een hevig onweer los. Knappert wendde zich tot de particulier secretaris van de koningin-regen-

tes en kreeg een half uur uitstel voor de opvoering. Hoewel de regen aanhield, was men van mening dat de voorstelling in ieder geval moest doorgaan.

Toen de hoge bezoekers om half twaalf de kuil betraden, was het grotendeels droog en kon het openluchtspel plaatsvinden, tot volle tevredenheid van zowel koningin-regentes Emma als prinses Wilhelmina. Na afloop van het stuk werd Gratama bovendien verrast met de mededeling dat hij was benoemd tot ridder in de Orde van Oranje-Nassau. De volgende dag konden, onder gunstige weersomstandigheden, de overige twee voorstellingen zonder incidenten plaatsvinden.

In 1919 werd, ter gelegenheid van het Vaderlandsch Historisch Volksfeest in Arnhem, de Germaanse rechtspleging eveneens met groot succes opgevoerd. Het spel vond plaats op 5 en 6 september op de Waterberg, het terrein van het Openluchtmuseum. In de nazomer van 1920, op 11 september, werd *Bij Klimmender Zonne* opnieuw opgevoerd in Assen, op een terrein bij de Nieuwe Vijver. Die dag vonden twee voorstellingen plaats, waarbij de zuidhelling van het noordelijkste heuveltje in de Nieuwe Aanleg als openluchttoneel fungeerde.

A.G. Cool, wiens vader bij de opvoering van 1895 een rol vervulde, zag het stuk voor het eerst en schreef hierover: „M'n verwachtingen werden niet teleurgesteld. De gedragen taal, het waardige spel, hebben me geboeid en een blijvende grote indruk op me gemaakt.”

In datzelfde jaar werden in het Asser bos meerdere openluchtvoorstellingen gegeven. Zo is bekend dat onder andere *Lanseloet en Sanderyn* op de planken werd gebracht. Het gelegenheids­spel *Bij Klimmender Zonne* vormde daarbij de tweede openluchtvoorstelling van het jaar. Voor zover bekend vond de laatste opvoering van het stuk plaats in 1948, ter gelegenheid van de laatste viering van Koninginnedag op 31 augustus.

De opvoering van 1895 werd over het algemeen positief ontvangen. Niet alleen de regionale pers recenseerde het stuk, maar ook landelijke dagbladen en zelfs de Duitse pers besteedden aandacht aan de voorstelling. Deze brede bekendheid valt mede te verklaren door de publicaties van L. Knappert, die via artikelen landelijke aandacht genereerde, onder meer in het tijdschrift *Het Tooneel*, waar hij schreef over de Oud-Germaanse rechtspleging.² In de meeste recensies kwam een unaniem positief oordeel naar voren, waarbij het woord „indrukwekkend” veelvuldig werd gebruikt. Een uitzondering vormde de socialist J.F. Ankersmit, die het stuk kritisch beoordeelde en het karakteriseerde als „een onbeholpen bruiloftsvoorstelling.”

Balloërkuil: mythe en werkelijkheid

Het toneelstuk, geschreven door de Drentse archivaris Gratama en de predikant en hoogleraar Knappert, bevat echter verschillende historische onjuistheden. Zo is het onwaarschijnlijk dat de Balloërkuil ooit als locatie voor een rechtsgeding heeft gediend en heeft Drenthe nooit deel uitgemaakt van Friesland. Daarnaast is het oorspronkelijke stuk sterk verouderd in taalgebruik en enscenering.

Volgens overlevering was de Balloërkuil de plaats waar de Etstoel de Paaslotting hield. Het landrecht van Drenthe van 1412 noemt de kuil niet, alleen de plaatsnaam 'Banlo'. Drenthe's eerste geschiedschrijver Johan Picardt omschrijft de plek in 1660 als een kuil, oudtijds in het bos gelegen, ooit gebruikt als vergaderplaats, omgeven door van aarde gemaakte zitplaatsen. De huidige Ballerkuil in Rolde is een stuifzandlaagte, in 1846 door de provincie Drenthe aangekocht op gezag van een aantal Asser notabelen. Negatieve adviezen van boeren uit Balloo en het feit dat de kuil in een jonge zandverstuiving lag, mochten niet baten. Door de opvoering in 1895 van de ‘Oudgermaansche rechtspleging’ werd de Balloërkuil het symbool van het oude Drenthe en een toeristische attractie.

Recente archeologische en geologische onderzoeken hebben geconcludeerd dat de huidige kuil geen eeuwenoude vergader- of rechtsplaats is. De Balloërkuil zelf blijkt een latere stuifzandlaagte en is niet oud genoeg om uit de Germaanse of vroege middeleeuwse tijd te stammen zoals de legendes beweren. Geen archeologische vondsten op de locatie tonen aan dat hier ooit rechtspraak heeft plaatsgevonden.³

² In: *Het Tooneel. Orgaan van het Nederlandsch Tooneelverbond*, (1895) december, 28-29. Hierbij wordt vermeld dat het artikel overgenomen is uit *Eigen Haard* (1895), nr. 38.

³ Zie: M. Gerding en J. van der Meer, *Geschiedenis van Drenthe: een nieuw perspectief*. Assen 2018. In zijn proefschrift dat gericht is op de historische geografie van het Drentse landschap, concludeerde Spek op basis van interdisciplinaire analyses dat de Balloërkuil pas veel later is ontstaan en daarmee niet gebruikt kan zijn voor de vroegste vergaderingen van de Etstoel zoals in de traditionele verhalen wordt gesteld. Zie: *Het Drentse esdorpenlandschap; een historisch-geografische studie*. Wageningen 2004.

Het is aannemelijker dat de historische vergaderlocatie van de Etstoel elders heeft gelegen, mogelijk nabij het dorp Balloo zelf. De plaatsnaam kan etymologisch worden verklaard als een samenstelling van het Oudnederlandse *ban* ('rechtspreken') en *loo* ('bos'). Diverse bronnen en lokale overleveringen wijzen echter op een andere kuil ten zuiden van Balloo als een veel waarschijnlijker locatie voor de historische vergaderplaats van de Etstoel.

Deze kuil, bekend als de Drostenuil, bevond zich in het gebied waar later de Noordooster Lokaal Spoorweg (NOLS Assen–Stadskanaal) werd aangelegd. In de negentiende eeuw was de Drostenuil bij lokale boeren bekend als een oude kuil met mogelijk historische betekenis. In 1905 werd zij grotendeels vergraven of vernietigd in verband met de aanleg van de spoorbaan, waardoor de oorspronkelijke locatie nu niet meer zichtbaar is. Tot op heden heeft nieuw archeologisch onderzoek dit vermoeden nog niet bevestigd.

In mei 2026 zal de Balloërkuil -zoals we die nu kennen- weer het toneel zijn van een prachtig schouwspel. Dat staat wel vast.

Foto's: Drents Archief en RHG Beeldbank